

УДК 341.229

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.121>

ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ РОЗМІЩЕННЮ ЗБРОЇ У КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ (1959-1979)

Семенчук М.Р.,

аспірантка кафедри міжнародного права
Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID: 0000-0003-0172-7669

Семенчук М.Р. Формування міжнародно-правових засад щодо запобігання розміщенню зброї у космічному просторі (1959-1979).

У даній науковій статті розглядається питання формування міжнародно-правових засад щодо запобігання розміщенню зброї у космічному просторі у період 1959-1979 рр. Аналізуються історичні передумови та основні положення ключових міжнародних договорів, що стосуються даної проблематики. Поступове формування ключових угод в умовах політичного протистояння та недовіри між провідними космічними державами, що розглядається в дослідженні, стало важливим кроком у стримуванні гонки озброєнь у космічному просторі. У статті містяться зауваження стосовно того, що основні угоди міжнародного космічного права та інші, які дотичні до мілітаризації космосу, лише фрагментарно регулюють військове використання космосу, а тому мають ряд недоліків, які обмежують їх ефективність. Пропонується, що одним із напрямків посилення міжнародно-правової регуляції демілітаризації космічного простору є розробка нових міжнародних угод, які б регулювали нові види зброї та технологій, які можуть бути використані для військових цілей у космічному просторі. Ці угоди повинні бути спрямовані на запобігання розповсюдженню таких видів зброї та технологій у космосі, а також на захист космічного простору від агресивного військового використання.

У проведеному дослідженні обґрунтовується, що міжнародно-правове регулювання військового використання космосу є важливим інструментом запобігання гонці озброєнь у космосі, зокрема у питанні розміщення видів озброєння, що не заборонені ключовими міжнародними угодами міжнародного космічного права, та забезпечення мирного використання космічного простору як спільного надбання людства.

Надається також пояснення щодо такого поняття як «вепонізація космосу», яке є частиною військового використання космосу. У цьому ключі аргументується необхідність подальшого посилення міжнародно-правової регуляції цієї сфери.

Ключові слова: міжнародне космічне право, міжнародні договори, позаатмосферні ядерні випробування, мілітаризація космосу, вепонізація, провідні космічні держави, гонка космічних озброєнь, космічна війна.

Semenchuk M.R. The formation of international legal principles on the prevention of the placement of weapons in outer space (1959-1979).

This research article explores the issue of the formation of international legal principles on the prevention of the placement of weapons in outer space (1959-1979). The historical prerequisites and main provisions of key international treaties related to this issue are analyzed. The gradual formation of key agreements in the context of political confrontation and mistrust between the leading space powers, which is considered in the research, was an important step in limiting and containing the arms race in outer space. The article also discusses the limitations and gaps of the main agreements of international space law and related agreements, which only partially regulate the military use of space and do not address new types of weapons and technologies that can be deployed or used in outer space for military purposes.

The article suggests that one of the ways to strengthen the international legal framework for outer space demilitarization is the development of new international agreements that would prohibit the proliferation and use of such weapons and technologies in space, and that would protect outer space from aggressive military activities. Moreover, the article justifies the importance of the international legal regulation of the military use of outer space as a tool for preventing an arms race in outer space. It can include such issues as regulation of new types of weapons and their deployment that are not prohibited by main international agreements of international space law and ensuring the peaceful use of outer space.

The article also presents an explanation concerning a concept of «weaponization of space»,

which is part of the military use of space. In this vein, it evokes the necessity of further strengthening of the international legal regulation of the discussed topic.

Key words: international space law, international treaties, exo-atmospheric nuclear tests, militarization of space, weaponization, leading space powers, space arms race, space war.

Постановка проблеми. Загроза розміщення зброї у космічному просторі стала реальною та недалекою від наукової фантастики з початку запуску СРСР у 1957 році першого космічного апарату – Супутник-1, який також став й першим штучним супутником Землі. Ця подія надала поштовх до початку космічної ери та гонки космічних озброєнь. Відтак, розвиток космічної галузі містив у собі не тільки ресурси для створення благополуччя всього людства, але й також потенційні військові переваги. Крім того, врегулювання космічної сфери ускладнювало протистояння США та СРСР, але знадобилось не так багато часу лідерам держав, щоб зрозуміти, які екологічні наслідки матимуть тривалі випробування ядерної зброї у віддалених куточках Землі та космічному просторі. Проте зараз міжнародно-правові інструменти забороняють розміщення лише деяких видів озброєнь у космосі, що створює часткову демілітаризацію космічного простору. Дослідження початкових етапів формування міжнародно-правових засад, які створили юридичні механізми для запобігання розміщенню зброї у космічному просторі, є необхідними у світлі врегулювання військово-космічної діяльності та повної демілітаризації космічного простору у подальшому.

Стан опрацювання даної проблематики, зокрема аналіз положень міжнародних угод, які є важливими складовими у забезпеченні демілітаризацію космічного простору, висвітлено у працях українських науковців, таких як: І.П. Андрушко, О.М. Григоров, В.В. Семеняка, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко та інші. Серед іноземних вчених, які займалися цією проблематикою, можна виділити Aoki S., Cheng B., Paul S. Dempsey, Ram S. Jakhu, Albert K. Lai та інші.

Метою статті є дослідження формування міжнародно-правових засад щодо запобігання розміщенню зброї у космічному просторі у період 1959-1979 рр.

Виклад основного матеріалу. Практично одночасно з початком ери космічних розробок та необхідністю врегулювання нового правового поля створювалась міжнародна угода, яка суттєво вплинула на регулювання космічної діяльності, зокрема військового використання космосу. Так, Договір про Антарктику, що став відкритим до підписання з 1 грудня 1959 року став знаковим й у сфері контролю над озброєннями. Угода

зберігала немілітаризований статус Антарктиди, зробивши її першим і єдиним демілітаризованим континентом у світі. Станом на 2023 рік учасниками Договору є 56 держав. [1]

Договором про Антарктику 1959 року було регламентовано використання Антарктики виключно в мирних цілях та створювалася заборона на будь-які заходи військового характеру, зокрема створення військових баз і укріплень, проведення військових маневрів, а також випробування будь-яких видів зброї (п.1 статті 1). Водночас, відповідно до положень Договору немає перешкод використанню військового персоналу чи оснащення для наукових досліджень або для будь-яких інших мирних цілей (п.2 статті 1).[2]

22 вересня 1960 року президент США Дуайт Ейзенхауер запропонував застосувати принципи Договору про Антарктику 1959 року до космічного простору та небесних тіл і така думка була підтримана світовою спільнотою. На додаток, велика кількість держав поділяла думку, що віддалений і холодний материк та космічний простір є тими середовищами, що можуть володіти потенційно цінними ресурсами, а тому є багато зацікавлених сторін у проведенні наукових досліджень і розширенні військового потенціалу. [3]

Герман Флегер, що очолював делегацію США на Антарктичній конференції, коли виступав перед Конгресом, заявив, що Договір про Антарктику став прецедентом у сфері роззброєння та космічного права. Контроль над озброєннями в Антарктиці допоміг надихнути на подальші угоди про контроль над озброєннями, зокрема інших місцях, що не є заселеними. Таким чином, Договір про космос 1967 року рецептував деякі положення з Договору про Антарктику 1959 року. [4]

По мірі того, як знання про природу та наслідки радіоактивних опадів розширювалися, ставав очевидним той факт, що кожний регіону у світі зазнає великого спектру негативного впливу внаслідок ядерних випробувань. Зусилля щодо укладення міжнародної угоди про припинення ядерних випробувань розпочалися у Підкомітеті П'яти (Сполучені Штати, Велика Британія, Канада, Франція та Радянський Союз) у рамках Комісії ООН з роззброєння в травні 1955 року. Зусилля щодо досягнення угоди про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах (у атмосфері, космічному просторі, під водою) тривали протягом восьми років, оскільки вони включали складні технічні проблеми перевірки та труднощі примирення глибоко вкорінених розбіжностей у підходах до контролю над озброєннями та безпеки.[5]

Поки учасники переговорів сперечалися через розбіжності у думках, Радянський Союз і Сполучені Штати призупинили ядерні випробування — свого роду мораторій, який тривав з листопада 1958 року по вересень 1961 року.

Проте у серпні 1961 року Радянський Союз оголосив про намір відновити атмосферні випробування і протягом наступних трьох місяців провів 31 ядерне випробування. Найбільша ядерна бомба в історії вибухнула 30 жовтня 1961 року — АН602 або «Цар-бомба» (58 мегатонн, що у 4 рази потужніше, ніж бомба, скинута на місто Хіросіма). Вслід за цими подіями відновились й американські атмосферні випробування 25 квітня 1962 року. [6]

Ще до проголошення мораторію у період серпень - вересень 1958 року США таємно проводила операцію «Argus», яка представляла собою серію позаатмосферних (космічних) ядерних вибухів, що були здійснені на висотах 170, 310 та 794 кілометри над Атлантичним океаном. Метою випробувань стала перевірка теорії, яка стверджувала, що ворожі ракети можна знешкодити в польоті, підірвавши над ними в космосі ядерні бомби, внаслідок чого створюється штучний пояс, який би бомбардував боєголовки ракет, електронні пристрої та виводив з ладу супутники. Таким чином, зазначені серії позаатмосферних ядерних вибухів могли бути також призначені для створення радіаційного поясу у верхніх шарах атмосфери Землі як захист від радянських міжконтинентальних балістичних ракет. [7]

Варто згадати також інші позаатмосферні (космічні) випробування ядерної зброї — «Операція-К» (серія висотних ядерних випробувань, жовтень 1961-1962 рр., Радянський Союз) та Операція «Фішбоул» (серія висотних ядерних випробувань 1962 року, в рамках великої програми ядерних випробувань Операції «Домінік», США). Частиною Операції «Фішбоул» став проєкт «Starfish Prime», що мав на меті вивчення впливу ядерного вибуху в умовах космічного простору (висота, на якій проводився вибух - 400 км). Цей проєкт був задіяний 9 липня 1962 року та спровокував порушення зв'язку і енергопостачання на Гавайських островах, де проводили випробування, а також викликав полярне сяйво. [8]

Після Карибської кризи в жовтні 1962 року між США та СРСР було відновлено діалог про заборону ядерних випробувань. За підсумком перемовин була створена угода, яка започаткувала формування міжнародно-правові засади військово-космічної діяльності. Мова йде щодо Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою (далі - Договір 1963 року), який був підписаний 5 серпня 1963 року та набув чинності 10 жовтня 1963 року. Сторонами цього договору стали США, Великобританія та СРСР. Наразі Договір 1963 року налічує 126 держав, що його ратифікували, та 10 підписали та не ратифікували. [9]

Кожна країна-учасник цього Договору зобов'язується забороняти, запобігати та не проводити будь-які випробувальні вибухи ядерної

зброї та будь-які інші ядерні вибухи в будь-якому місці, що знаходиться під його юрисдикцією або контролем: у атмосфері; за її межами, включаючи космічний простір; під водою, включаючи територіальні води та відкрите море. [10]

Того ж року 17 жовтня Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 1884 щодо стосувалось питання про загальне та повне роззброєння, тим самим зробивши крок до запобігання поширенню гонки озброєнь на космічний простір. Згодом текст резолюції було включено до Договору про космос 1967 року (п1. статті 4) або Договору про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (на початку 2023 року ратифіковано - 112, підписано та не ратифіковано - 23 державами). [11] [12]

Таким чином, відповідно до статті 4 Договору про космос 1967 року держави-учасниці угоди зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати таку зброю в космічному просторі будь-яким іншим чином. Крім того, Місяць та інші небесні тіла використовуються виключно в мирних цілях. Також забороняється створення на небесних тілах військових баз, споруд і укріплень, випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів. Разом з цим, заборона не розповсюджується на використання військового персоналу для наукових досліджень або якихось інших мирних цілей, а також будь-якого обладнання або засобів, необхідних для мирного дослідження Місяця та інших небесних тіл. [13]

Ще одним великим кроком у розширенні міжнародно-правової бази, що стосується роззброєння космічного простору, стала Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року (відкрита до підписання 18 травня 1977, набула чинності 5 жовтня 1978 року), яка наразі налічує 78 держав-учасників, а 16 - тільки підписали та не ратифікували. [14] Проте дана Конвенція у своєму тексті не визначає конкретну зброю або технологію, яку можна назвати «засобом впливу на природне середовище». Іншим є питання, зважаючи на військово-космічну діяльність, яка кліматична зброя або нелетальна зброя (наприклад, зброя на нових фізичних принципах) вважатиметься засобом для зміни космічного простору. Крім того, такі види озброєння можуть не підпадати під заборону відповідно до Договору про космос 1967 року.

Так, у 1975 році представники американської і радянської делегацій на Конференції Комітету з роззброєння почали переговори щодо проєкту

тексту майбутнього договору. Доопрацьований у 1976 році узгоджений текст був направлений на розгляд Генеральної Асамблеї ООН під час осінньої сесії. Конвенція була схвалена резолюцією 31/72 Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1976 року 96 голосами проти 8, а 30 утримались. [15]

Згідно з п. 1 статті 1 даної Конвенції 1977 року кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці. Водночас, п. 2 статті 1 стверджує також, що держави-учасниці зобов'язуються не допомагати, не заохочувати та не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, що суперечить положенням попереднього пункту тієї ж статті. До того ж, стаття 2 цієї Конвенції окреслює значення терміну «засоби впливу на природне середовище». До них відносяться будь-які засоби для зміни (шляхом навмисного управління природними процесами) динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору. [16]

Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах або Угода про Місяць 1979 року повторює положення Договору про космос 1967 року щодо військового використання космосу та ведення військово-космічної діяльності. Угода була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1979 році, проте набула чинності лише в липні 1984 року. Угода підтверджує і уточнює багато положень Договору про космос, що застосовуються до Місяця та інших небесних тіл, передбачаючи, що ці небесні тіла повинні використовуватися виключно в мирних цілях, а також те, що їх навколишнє середовище не повинно порушуватися. [17]

Дана угода є чинною для невеликої кількості держав, які ратифікували її (станом на початок 2023 року - 17 держав ратифікували Угоду, 4 - тільки підписали, Саудівська Аравія вийшла з Угоди на початку 2023 року) [11], однак серед цих держав немає таких, що займалися або в даний час займаються самостійним пілотованим освоєнням космосу. П. 1 статті 1 Угоди про Місяць окреслює, що положення Угоди, що стосуються Місяця, застосовуються також до інших небесних тіл Сонячної системи, окрім Землі, за винятком тих випадків, коли вступають у силу конкретні правові норми стосовно будь-якого з цих небесних тіл.

Угода про Місяць 1979 року присвячує статтю 3, що складається з 4 пунктів, міжнародно-правовому регулюванню військової діяльності на Місяці та інших небесних тілах (крім

Землі), включно з орбітами навколо Місяця та цих небесних тіл; іншими траєкторіями польоту до Місяця та інших небесних тіл; навколо Місяця та інших небесних тіл. Отже, стаття 3 стверджує, що Місяць використовується всіма державами-учасницями Угоди винятково в мирних цілях. Крім того, на Місяці забороняється загроза силою або застосування сили або будь-які інші ворожі дії або загроза вчинення ворожих дій. Також заборона поширюється на використання Місяця для вчинення будь-яких подібних дій або застосування будь-яких подібних загроз щодо Землі, Місяця, космічних кораблів, персоналу космічних кораблів або штучних космічних об'єктів. Що стосується розміщення озброєння у близькості до Місяця, то держави-учасниці Угоди зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Місяця або на іншу траєкторію польоту до Місяця або навколо нього об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, а також не встановлювати і не використовувати таку зброю на поверхні Місяця або в його надрах. Під заборону підпадає створення на Місяці військових баз, споруд і укріплень, випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів. Не забороняється використання військового персоналу для наукових досліджень або якихось інших мирних цілей, а також використання будь-якого обладнання або засобів, необхідних для мирного дослідження і використання Місяця. [18]

Відповідно до припущення науковця Сецуко Аокі, яке полягало у тому, що Угода про Місяць 1979 року може застосовуватися також до космічного простору, при визначенні Місяця як такого, що включає «орбіти навколо нього або інші траєкторії до нього або навколо нього» (п. 3 статті 1). [19] Таке тлумачення фактично забороняє мілітаризацію принаймні частини космічного простору (біля Місяця та інших небесних тіл).

Беручи до уваги практику ведення військово-космічної діяльності провідних космічних держав на початку раннього розвитку космічної галузі та наявність обмежених правових інструментів для врегулювання розміщення озброєнь у космічному просторі, можна відзначити різницю між вепонізацією та мілітаризацією. Сама по собі вепонізація, на думку індійського вченого А. Хана, завжди є формою мілітаризації, але мілітаризація космосу, тобто використання космосу військовими космічними апаратами, не обов'язково передбачає вепонізацію. [20]

Також було запропоновано іншим вченим, І. Власіком, визначення космічної вепонізації як «розміщення в космічному просторі на будь-який проміжок часу будь-якого пристрою, призначеного для нападу на створені людиною цілі в космічному просторі або на землі» [21]

Висновки. Формування міжнародно-правових засад щодо запобігання розміщенню зброї у космічному просторі у період 1959-1979 рр. здійснювалося поступово в умовах холодної війни, а потім й Карибської кризи, та високого рівня недовіри між провідними космічними державами. Суттєвий вплив на створення міжнародно-правових засад з роззброєння та мілітаризації космосу спричинило отримання Антарктидою статусу демілітаризованої території. Після врегулювання ядерних випробувань у трьох середовищах (у атмосфері, космічному просторі, під водою), шляхом розробки положень в основному договорі міжнародного космічного права (Договір про космос 1967 року) був встановлений режим часткової демілітаризації космічного простору. Згодом у рамках Конвенції 1977 року було накладено заборону використання засобів впливу на природне середовище для зміни космічного простору. Угода про Місяць 1979 року створила умови для повної демілітаризації Місяця та орбіти навколо, а також це стосується інших небесних тіл. Проте станом на зараз Угода ратифікована 17 державами та підписана чотирма. Отже, подальше зміцнення міжнародно-правової бази демілітаризації космічного простору шляхом розробок нових міжнародних договорів є необхідністю та превентивною мірою для запобігання гонці озброєнь, оскільки наявними міжнародними угодами не передбачена заборона на розміщення деяких видів озброєння нового покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Antarctic Treaty URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/02/website-1-Antarctic-Treaty-Turkiye-update.pdf> (дата звернення: 18.11.2023).
2. Договір про Антарктику від 01.12.1959/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text (дата звернення: 16.11.2023).
3. How the Antarctic Treaty of 1959 Influenced the Outer Space Treaty of 1967, In Custodia Legis: веб-сайт. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2022/01/how-the-antarctic-treaty-of-1959-influenced-the-outer-space-treaty-of-1967/#:~:text=Article%20%20of%20this%20treaty,current%20and%20future%20space%20exploration> (дата звернення: 16.11.2023).
4. Antarctic Arms Control at 60: A Precedent or a Pole Apart? Wilson Center: веб-сайт. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/antarctic-arms-control-60-precedent-or-pole-apart> (дата звернення: 16.11.2023).
5. Test Ban Treaty (1963) National Archives: веб-сайт. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/test-ban-treaty> (дата звернення: 16.11.2023).
6. Nuclear Test Ban Treaty. JFK Library: веб-сайт. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/nuclear-test-ban-treaty> (дата звернення: 17.11.2023).
7. Operation Argus – High-Altitude Nuclear Detonations in 1958. The Black Vault: веб-сайт. URL: <https://www.theblackvault.com/documentarchive/operation-argus-high-altitude-nuclear-detonations-in-1958/> (дата звернення: 17.11.2023).
8. Operation Dominic. The Nuclear Weapon Archive: веб-сайт. URL: <https://nuclearweaponarchive.org/Usa/Tests/Dominic.html> (дата звернення: 17.11.2023).
9. Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water URL: https://treaties.unoda.org/t/test_ban/participants (дата звернення: 18.11.2023).
10. Treaty banning nuclear weapon tests in the atmosphere, in outer space and under water. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
11. Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2023 URL: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2023/aac_105c_22023crp/aac_105c_22023crp_3_0_html/AC105_C2_2023_CRP03E.pdf (дата звернення: 18.11.2023).
12. A/RES/1884(XVIII). Question of general and complete disarmament. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/203960> (дата звернення: 16.11.2023).
13. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення: 16.11.2023).
14. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=_en (дата звернення: 18.11.2023).
15. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Technique. Narrative. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/4783.htm> (дата звернення: 16.11.2023).
16. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental

- modification technique, New York, 10.12.1976. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf (дата звернення: 16.11.2023).
17. Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. UNOOSA: веб-сайт. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intromoon-agreement.html> (дата звернення: 17.11.2023).
  18. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18.12.1979/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482#Text (дата звернення: 16.11.2023).
  19. Aoki, S. Law and military uses of outer space. Routledge handbook of space law. New York, NY: Routledge, 2017. p. 205.
  20. Khan, A. R. Space wars: Dual-use satellites. Rutgers Journal of Law and Public Policy, 14, 2017. p. 329.
  21. Vlastic, I. A. Space law and military applications of space technology. Perspectives on international law. London, U.K.: Kluwer, 1995.